

Martorii cu identitate protejată și valoarea probatorie a declarațiilor acestora în legea procesual penală italiană

Asist. univ. dr. Ioana - Celina Pașca¹

Facultatea de Drept și Științe Administrative
Universitatea de Vest din Timișoara

Rezumat: *Valoarea probatorie a declarațiilor investigatorilor sub acoperire, colaboratorilor, martorilor justiției ține de specificul procesului penal italian, de tip acuzatorial. Astfel, probatoriul va fi administrat în contradictoriu, prin tehnica de origine anglo-americană a examinării încrucișate a martorilor (cross examination) prin intermediul părților. Conform acestui principiu, este negat dreptul la tăcere al colaboratorului sau al martorului justiției, acestora fiindu-le recunoscut dreptul la tăcere doar în situația în care au calitatea de inculpat în aceeași cauză.*

La valeur probante des déclarations des enquêteurs infiltrés, des collaborateurs, des témoins de la justice est liée au spécifique du procès pénal italien, de type accusatorial. Ainsi, le probatoire sera administré en contradictoire à travers une technique anglo-américaine, le contre-interrogatoire des témoins (cross examination) par l'intermédiaire des parties. Selon ce principe, le droit au silence du collaborateur et du témoin de la justice est nié, étant reconnu le droit au silence seulement au cas où ils ont la qualité d'inculpé dans le même procès.

Cuvinte cheie: *Investigator sub acoperire, colaborator, martor al justiției, martor*

Enquêteur infiltré, collaborateur, témoin de la justice, témoin.

Legea nr. 82/1991² instituie două organisme principale cu competențe în domeniul stabilirii formelor de protecție a colaboratorilor: Comisia centrală și Serviciul central de protecție.

În conformitate cu art. 10 din Legea nr. 82/1991, modificat prin art. 3 din Legea nr. 45/2001, Comisia Centrală este un organism politico-administrativ căruia îi revine competența de a decide asupra admiterii martorului în programul de protecție, forma de protecție și durata acesteia. Serviciul central de protecție este organul executiv din cadrul departamentului de siguranță publică al Ministerului de Interne, ce înglobează reprezentanți ai poliției, carabinierilor și ai Gărzii de Finanțe. Scopul acestui din urmă organism este de a contribui la punerea în aplicare a măsurilor de protecție și la vegherea respectării acestora.

De remarcat este faptul că în dreptul penal italian se constată o separare a atribuțiilor între două instituții, respectiv între instituția competentă a propune programul de protecție și instituția competentă a decide asupra conținutului și duratei acestuia. În acest sens, judecătorul de investigații preliminară, la sesizarea poliției judiciare, înaintează Comisiei centrale și Serviciului

¹ ioanacelina@yahoo.fr

² Publicată în "Monitorul Oficial al Italiei" nr. 64 din 16 martie 1991.

central de protecție propunerea însoțită de procesul verbal cuprinzând declarațiile colaboratorului sau procesul verbal de informare în situația în care colaboratorul este străin de grupul infracțional.

Competența în a decide asupra admiterii, duratei și programului de protecție, având în vedere riscul pe care îl prezintă colaborarea, revine Comisiei Centrale. Comisia Centrală se compune din: un subsecretar de stat, în calitate de președinte, doi magistrați cu experiență în judecarea infracțiunilor de crimă organizată, cinci funcționari și experți în același domeniu.

Creșterea numărului de colaboratori și martori ai justiției³ și iminenta falimentare a sistemului de susținere a programelor de protecție au determinat legiuitorul italian să înăsprească condițiile de acces la aceste programe de protecție. Un prim demers în acest sens a fost restrângerea sferei infracțiunilor și a subiecților în cazul cărora se poate dispune programul de protecție la infracțiunile de crimă organizată și la cele privind siguranța statului.

Selecției cantitative i s-a adăugat prin Legea nr. 45/2001⁴ și o selecție calitativă, astfel încât se impune folosirea colaboratorilor doar în situația în care măsura este indispensabilă pentru continuarea cercetărilor.

Valoarea probatorie a declarațiilor investigatorilor sub acoperire, a colaboratorilor sau informatorilor ține de specificul procesului penal italian, de tip acuzatorial, instituit de Codul de procedură penală din 1968.

Faza cercetărilor prealabile având doar o finalitate investigativă în cadrul căreia se administrează doar elementele necesare pentru a verifica posibilitatea de a iniția un proces, adică de a exercita acțiunea penală, probatoriul va fi administrat în contradictoriu, printr-o tehnică, și acesta de origine anglo-americană, a examinării încrucișate a martorilor (*cross examination*) prin intermediul părților. Nu s-a dorit ca judecătorul de fond să aibă un rol activ în administrarea probatoriului (rol pe care îl avea conform vechiului Cod) și, pentru a se atinge mai bine acest obiectiv, s-a prevăzut ca acesta să nu aibă cunoștință despre rezultatele cercetărilor prealabile (cu excepția probelor care nu se pot repeta și a celor administrate printr-un incident probatoriu), astfel încât să poată urmări cu maximă atenție discuțiile contradictorii dintre părți și să decidă, în consecință, pe baza impresiilor formate cu ocazia dezbaterilor⁵.

Soluția originală, numită „incident probatoriu”, a fost aceea de a anticipa în faza actelor prealabile administrarea acestor probe, cu toate garanțiile procesuale (și, deci, în deplină contradictorialitate a părților, în fața unui judecător). În consecință, în aceste cazuri se realizează, strict cu privire la aceste probe, o anticipare a dezbaterilor⁶.

Alte derogări de la principiul contradictorialității sunt cele prevăzute expres de art. 512 Cod procedură penală (*Lettura di dichiarazioni rese da persona residente all'estero*) coroborat cu art. 111 din Constituția Italiei.

În conformitate cu art. 9 alin. 3 din Legea nr. 45/2001, declarațiile colaboratorilor nefiind unele dezinteresate, trebuie să aibă caracter verosimil. Același text de lege impune, de altfel, obligația ca acestea să aibă „caracter de noutate, de întregire a celorlalte elemente de probă și să fie definitorii pentru continuarea cercetărilor sau a investigării privitoare la conotațiile structurale, deținerea armelor, a materialelor explozive sau a bunurilor, a legăturilor interne și internaționale ale grupărilor de tip mafirot, precum și a obiectivelor și modalităților operative a acestor organizații”. Aceste noi dispoziții descurajează ajutorul minimal din partea colaboratorilor și reduc, astfel, cheltuielile ocazionate cu punerea în aplicare a măsurilor de protecție.

³ În anul 1995 au fost incluși în programe de protecție 1059 de colaboratori și 4502 membri ai familiilor acestora; în anul 1996 au fost incluși în programe de protecție 1244 colaboratori și 4997 membri ai familiilor acestora.

⁴ Publicată în „Monitorul Oficial al Italiei” nr. 58 din 10 martie 2001.

⁵ R. Kostoris, *Un modello di diritto comparato: Il Codice di procedura penale italiano del 1988*, „Revista de Drept penal” nr. 4/2010, p. 150.

⁶ Ibidem

Cu referire la exprimarea intenției de colaborare, se observă că aceasta trebuie să se materializeze într-un proces verbal (*il verbale illustrativo dei contenuti della collaborazione*) într-un termen de 180 zile de la exprimarea consimțământului de colaborare, care să cuprindă toate informațiile privitoare la persoanele și la faptele denunțate. Termenul stabilit pentru formularea declarației este prevăzut sub sancțiunea decăderii și constituie condiție de procedibilitate la admiterea în programul de protecție.

În virtutea principiului contradictorialității, care guvernează procesul acuzatorial, colaboratorul este obligat să depună mărturie în fața instanței despre faptele cunoscute și care au determinat instituirea acestui program de protecție. Conform acestui principiu, este negat dreptul la tăcere al colaboratorului sau al martorului justiției, acestora fiindu-le recunoscut dreptul la tăcere doar în situația în care au calitatea de inculpat în aceeași cauză⁷.

Procesele verbale constatatoare sau declarațiile anterioare pot servi ca probe în fața instanței doar în situația unei imposibilități absolute de refacere a probei în fața instanței sau în situația în care există dovezi de amenințare a martorului, astfel încât acesta ar fi tentat să-și schimbe declarațiile anterioare.

Procedura penală italiană impune așa numita „tehnică a dublului dosar” (art. 431-433), care impune formarea unui dosar pentru instanță (*fascicolo per il dibattimento*) și a altui dosar al parchetului (*fascicolo del pubblico ministero*). Dosarul pentru faza de judecată cuprinde actele relative la exercițiul acțiunii penale și al acțiunii civile, procesele verbale privind actele care nu mai pot fi făcute în fața instanței (*verbali degli atti non ripetibili*), întocmite în faza cercetărilor prealabile de poliția judiciară, procuror sau avocați⁸, cazierul judiciar și corpurile delictive.

Pe cale de consecință, procesele verbale privind audierile în faza cercetărilor prealabile rămân în dosarul parchetului. Procesele verbale constatatoare sau declarațiile anterioare pot servi ca probe în fața instanței doar în situația unei imposibilități absolute de refacere a probei în fața instanței sau în situația în care există dovezi de amenințare a martorului, astfel încât acesta ar fi tentat să-și schimbe declarațiile anterioare.

Procesul penal italian este unul dual, respectiv în faza cercetărilor prealabile respectă regulile procesului inchizitorial, iar în faza de judecată urmează regulile procesului acuzatorial. Astfel, etapa premergătoare judecării se desfășoară în secret, în scris și necontradictoriu, iar ședința de judecată este publică, orală și contradictorie. În faza de instrucție prealabilă, declarațiile investigatorilor sub acoperire, ale colaboratorilor sau ale informatorilor sunt cuprinse într-un proces verbal și vor servi la fundamentarea deciziei judecătorului de instrucție de trimitere sau netrimite în judecată. Judecătorul de fond nu va putea aprecia ca probă aceste procese verbale și nu va putea da citire depozițiilor martorilor decât în cazurile expres prevăzute de lege. Astfel, în virtutea sistemului acuzatorial și, implicit, al principiului contradictorialității, utilizarea proceselor verbale ca mijloace de probă în instanță este posibilă doar în următoarele situații⁹:

- exprimarea acordului din partea părților implicate (în cazul procedurilor speciale precum judecata abreviată sau acordul de recunoaștere a vinovăției, judecătorul, la cererea expresă a inculpatului sau a procurorului, dar cu consensul inculpatului, se va pronunța asupra vinovăției acestuia în baza probelor administrate în faza de urmărire penală);
- readministrarea probelor nu mai este posibilă datorită unor circumstanțe imprevizibile;
- existența unor dovezi de intimidare sau de cumpărare a martorului (în această situație mărturia acestuia în faza de judecată ar putea fi una de compromis);
- martorul refuză nejustificat să se prezinte în fața instanței. Cu toate acestea, declarațiile martorului date în faza de instrucție prealabilă și care refuză să se prezinte în fața instanței

⁷ L. D'Ambrosio, *Testimoni e collaboratori di giustizia*, Editura Cedam, 2002, p. 48.

⁸ Conform art.391bis avocații au dreptul în faza cercetărilor prealabile să facă propriile investigații în apărare (Investigazioni difensive)

⁹ Art. 511, 512, 513 Cod pr. pen. it.

nu vor putea servi la dovedirea vinovăției inculpatului, ci doar la decredibilizarea martorului. .

În cauza *Ferantelli și Santangelo contra Italiei*¹⁰, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a arătat că nu a fost încălcat art. 6 din Convenție prin folosirea proceselor verbale în fața instanței, procese verbale ce conțineau mărturiile unui martor decedat. De altfel, utilizarea declarațiilor pe care inculpatul nu a avut posibilitatea să le conteste direct, având în vedere decesul martorului, reprezintă o practică normală în numeroase state. În conformitate cu dispozițiile art. 512 Cod de procedură penală italian, aceste probe pot fi folosite, întrucât „asigură un echilibru just între protecția drepturilor apărării și exigența păstrării probelor legitim administrate”.

Cu excepția cazurilor limitativ prevăzute de lege, judecătorul italian nu poate omite audierea martorului în fața instanței și, implicit, pronunțarea unei condamnări cu nerespectarea principiului contradictorialității. Art. 514 din Codul de procedură penală italian interzice expres „citirea proceselor verbale sau a altor documente emise de poliția judiciară. Ofițerul de poliție judiciară, doar audiat în calitate de martor, poate să se folosească de aceste documente în condițiile art. 499 Codul de procedură penală italian”. În acest context, apreciem că legiuitorul italian a restrâns posibilitatea de a folosi în instanță probe administrate anterior doar la situațiile în care imposibilitatea de a le readministra este una absolută.

Principiul contradictorialității este garantat și în cazul în care organele de anchetă preliminară se prevalează de surse precum informatorii. Astfel, în conformitate cu dispozițiile art. 203 din Codul de procedură penală italian, judecătorul nu poate obliga ofițerii și agenții de poliție judiciară sau personalul auxiliar din serviciul de informații sau cel de siguranță națională să dezvăluie numele informatorilor. În cazul în care aceștia nu vor fi audiați ca martori, informațiile furnizate de ei nu vor putea fi folosite în procesul penal.

Contumacia este în contradicție vădită cu sistemul acuzatorial, cel care guvernează faza de judecată a procesului penal italian. Conform art. 111 din Constituția Italiei, orice proces se desfășoară în contradictoriu, în condiții de egalitate, în fața unui judecător imparțial. Același text constituțional prevede interdicția de a fundamenta soluția de condamnare pe declarațiile unei persoane care refuză să se supună interogatoriului inculpatului sau al apărătorului acestuia. „Contribuția dialectică a părților în stabilirea probei este fundamentală, nu numai pe planul drepturilor apărării, dar și în optica căutării adevărului”¹¹.

Excepție de la regula dezvăluirii identității fac „martorii justiției”, categorie definită de art. 16 bis din Legea nr. 82/1991 și care include persoanele audiate în calitate de victimă a infracțiunilor de crimă organizată și terorism, persoanele care au cunoștință despre anumite fapte și faptoarii sau martorii unor evenimente criminale. În cazul acestora, identitatea poate fi una confidențială, iar audierea lor se poate face indirect, prin intermediul tehnicilor speciale.

În situația în care există neconcordanțe între declarațiile date în faza de urmărire și cele date în faza de judecată, art. 15 din Legea nr. 3/2001 prevede doar posibilitatea contestării acestora din urmă (art. 500 din Codul de procedură penală italian). În această situație, declarațiile anterioare aflate în dosarul parchetului pot servi doar la contestarea credibilității colaboratorului-martor și la înlăturarea dintre mijloacele de probă a acelor declarații neconcordante.

Contestarea acestora nu va avea alt impact decât asupra convingerii judecătorului privitor la credibilitatea martorului, întrucât utilizarea lor ca probe în faza de judecată nu este posibilă decât în cazurile expres prevăzute de lege. Investigatorul are dreptul de a nu reitera în fața instanței faptele de care a luat cunoștință și pe care le-a descris în faza anterioară dezbaterii, doar în situația în care devine coinculpat. „În toate celelalte cazuri, acesta are obligația de a răspunde

¹⁰ Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Sentința *Ferantelli și Santangelo contra Italiei*, 07.08.1996.

¹¹ M.L.Cesoni, *Nouvelle méthodes de lutte contre la criminalité. La normalisation de l'exception*, Bruylant, Bruxelles, p. 234.

întrebărilor formulate de către instanță și de către inculpat, supunându-se rigorilor legii, aspecte inerente calității de martor¹².

În dreptul penal italian, audierea colaboratorului (*pentiti*) sau a martorului justiției (*testimone di giustizia*) printr-un sistem de videoconferință este reglementată expres de art. 147 bis și art. 147 terț Cod de procedură penală¹³, care rezumă expres această posibilitate la următoarele situații:

1. în cazul infracțiunilor grave prevăzute de art. 51 alin. 3 bis Cod de procedură penală italian (asociere de tip mafirot, trafic de persoane, trafic de stupefiante, sechestrare de persoane, terorism);

2. în cazul persoanelor admise în programul de protecție privitor la schimbarea identității;

3. în cazul persoanelor care, deși nu se bucură de programul de protecție, au calitatea de inculpat într-o altă cauză privitoare la infracțiuni de terorism sau asociere de tip mafirot.

În toate celelalte cazuri, audierea prin sistemul de videoconferință este facultativă. Competența în a decide asupra formei de audiere revine judecătorului de cameră preliminară, care va comunica decizia sa judecătorului de fond, dar și părților.

În schimbul colaborării lor, colaboratorii și martorii justiției pot beneficia de măsuri comune sau speciale de protecție, iar în cazul unui grad ridicat de pericol social vor beneficia de un program special de protecție.

Măsurile speciale și programul special sunt de competența Comisiei Centrale de protecție, astfel cum rezultă din cuprinsul art. 10 alin. 2 din Decretul–Lege nr. 8/1991. Propunerea de instituire a unei măsuri speciale de protecție este formulată de procurorul care supraveghează urmărirea penală, cu acordul procurorului general antimafia, fiind transmisă ulterior serviciului competent.

Conform articolului 13 din Decretul–Lege nr. 8/1991, măsurile speciale de protecție se rezumă la: măsuri de supraveghere efectuate de organele poliției locale, montarea unor sisteme tehnice de siguranță, transferul într-o altă localitate, folosirea temporară a unei alte identități, forme de reinsertie socială, consiliere psihologică.

În situația în care se apreciază că aceste măsuri nu sunt de natură a înlătura pericolul ce-l reprezintă amenințarea grupării denunțate, Comisia este în măsură a institui un program special de protecție, ce cuprinde măsuri mult mai sigure precum: transferul persoanelor la o altă reședință sau într-un alt loc de detenție atunci când este încarcerat, schimbarea definitivă a datelor personale, ajutor economic, ajutor legal, medical, precum și forme de reinsertie socială (art. 10 din Legea nr. 45/2001).

Art. 16 terț prevede pentru martorii justiției, în cazul cărora s-a dispus programul special de protecție, măsuri particulare, astfel după cum urmează: măsuri de asistență financiară care să le asigure un mod de viață asemănător celui dinaintea colaborării, capitalizarea retribuițiilor, ca o formă alternativă de înmânare a acestora; În cazul funcționarilor publici se asigură păstrarea locului de muncă sau oferirea unui alt loc de muncă în cadrul unei alte administrații, împrumuturi avantajoase pentru el și familia sa, care să le asigure reinsertia socială, iar în cazul transferului într-o altă localitate, cumpărarea bunurilor imobile la prețul pieței.

Atât măsurile speciale, cât și programul special de protecție durează până la încetarea stării de pericol, indiferent de stadiul procesual al cauzei ce implică calitatea de martor a persoanei ce beneficiază de programul de protecție.

În cazul colaboratorilor încarcerați, semnarea procesului verbal de colaborare cu organele de anchetă, precum și atitudinea de renegare a trecutului manifestată de colaborator, pot fi recompensate prin liberare condiționată, întreruperi ale executării pedepsei sau arest la domiciliu,

¹² L. D'Ambrosio, *op.cit.*, p. 49.

¹³ Introdus prin Legea nr. 11/1998.

chiar în situația în care acesta nu îndeplinește toate condițiile necesare dispunerii unei asemenea măsuri.

În privința măsurilor speciale de protecție, pentru eficientizarea lor, Legea nr. 45/2001 prevede obligativitatea pentru persoanele care beneficiază de aceste măsuri de protecție de a declara bunurile deținute personal sau prin persoane interpuse și de a vira în contul statului banii sau orice alt profit ilicit obținut, imediat după autorizarea programului de protecție. De asemenea, legea instituie obligativitatea de a nu da declarații în fața nici unei alte autorități decât cea judiciară sau de a nu intra în contact cu vreun alt colaborator, decât cu autorizarea expresă a autorității competente.

Cu privire la încălcarea obligațiilor instituite în sarcina beneficiarilor măsurilor de protecție, art. 13 din Legea nr. 45/2001 a prevăzut sancțiunea modificării sau revocării obligatorii a acestor măsuri în următoarele situații: refuzul de a se prezenta la interogatoriu, nerespectarea obligațiilor impuse prin programul de protecție, refuzul de a indica bunurile deținute personal sau prin persoane interpuse, comiterea unei noi infracțiuni ce dovedește „reinsertia în circuitul criminal”, renunțarea expresă la astfel de măsuri, refuzul de a accepta ofertele de muncă, reîntoarcerea fără acordul autorităților în locurile interzise și divulgarea noii identități, a reședinței sau a locului de muncă.